

AUKŠTOJO MOKSLO KAITA IR PROBLEMAS

Aukštojo mokslo plėtra ir akademinė didaktika

Rimantas Želvys

Profesorius habilituotas socialinių mokslų
(edukologijos) daktaras
Vilniaus pedagoginis universitetas
Studentų g. 39, LT-08106 Vilnius
Tel. (8 5) 273 00 39

Straipsnyje aptariama aukštojo mokslo plėtra ir jos įtaka akademinės didaktikos raidai. Pateikiami argumentai, rodantys, kad Lietuvos aukštojo mokslo sistemoje įvyko reikšmingų struktūrinių ir funkcinių pokyčių, kurie neišvengiamai turėjo įtakos dėstytojų veiklos pobūdžiui, ir akademiškai didaktikai. Tačiau, nepaisant įvykusių esminių pokyčių, dėl įvairių straipsnyje nurodomų priežasčių daliai visuomenės susiformavo menkai pasikeitusio aukštojo mokslo įvaizdis. Be subjektyvių tokių įvaizdį nulėmusių veiksnių, egzistuoja ir objektyvūs veiksniai, galintys turėti ilgalaikių negatyvių padarinių tolesnei Lietuvos aukštojo mokslo sistemos raidai.

Įvadas

Tiek Lietuvos pedagoginėje bendruomenėje, tiek plačiojoje visuomenėje tai aprimsta, tai ir vėl su nauja jėga įsiplieskia diskusijos – ar vyksta šalies aukštojo mokslo sistemos kaita? Ar pakankamai spartus pokyčių tempas? Ar akademinės reformos vyksta reikiama linkme? Dažnai pasigirsta nuomonių, kad aukštasis mokslas reformuojamas pernelyg lėtai, akademinės srities plėtra atsilieka tiek nuo pokyčių kitose švietimo sistemos grandyse, tiek nuo bendrosios visuomenės raidos. Negalima teigti, kad tokia nuomonė formuojasi visiškai be

pagrindo. Aukštasis mokslas – aukščiausias, o sykiu ir pats sudėtingiausias švietimo sistemos lygmuo, o sudėtingai sistemai paprasti sprendimai netaikytini. Akivaizdu, kad aukštoji mokykla – nepalyginti sudėtingesnė organizacija negu bet kuri kita švietimo įstaiga. Sudėtinga sistema, be kitų ypatumų, taip pat pasižymi ir didesne inercija. Aukštosios mokyklos labiau prisirišusios prie tradicijų; juk jų prestižas tiesiogiai siejamas su tradicijų tęstinumu. Prisiminus dar ir universitetinę autonomiją bei egzistuojančių akademinės savivaldos modelių, tampa aišku, kad įgyvendinti aukštojo mokslo sistemos pokyčius itin sudėtinga. Taigi problemos

aktualumas yra akivaizdus. Kritines studijas apie šalies aukštojo mokslo padėtį yra paskelbęs ne vienas lietuvių autorius. Bene išsamiausias tokio pobūdžio pastarųjų metų darbas yra A. Samalavičiaus monografija „Universiteto idėja ir akademinė industrija“ (2003). Tačiau ši tema dar toli gražu nėra išsemta. Mūsų **tyrimo objektas** yra aukštojo mokslo plėtros ir akademinės didaktikos santykis. Pagrindinis **tyrimo tikslas** – ieškoti atsakymų į šiuos klausimus:

- Vyksta ar nevyksta pokyčių Lietuvos aukštojo mokslo sistemoje?
- Ar šie pokyčiai daro poveikį dėstytojų darbui aukštojoje mokykloje; konkrečiai, ar jie turi įtakos akademinės didaktikos raidai?

Remdamiesi mokslinės literatūros analizės ir dokumentų analizės **metodais**, į abu klausimus esame linkę atsakyti teigiamai ir šiame straipsnyje sieksime argumentuoti savo atsakymus. Manome, kad per laikotarpį, praėjusį nuo Nepriklausomybės atgavimo, Lietuvos aukštasis mokslas išgyveno reikšmingų struktūrinių ir funkcinių pokyčių. Nepretenduodami į perdėm išsamią ir visa apimančią analizę, stengsimės įvardyti ir glaustai pakomentuoti kai kuriuos, mūsų manymu, svarbiausius pokyčius.

Aukštojo mokslo sistemos pokyčiai

Aukštųjų mokyklų autonomijos įteisinimas. Aukštųjų mokyklų autonomijos įteisinimas buvo vienas iš pirmųjų aukštojo mokslo reformos žingsnių. Lietuvos Respublikos aukštosios mokyklos įgijo autonomiją, apimančią akademinę, administracinę, ūkio ir finansų tvarkymo veiklą, grindžiamą savivaldos principu, akademinė laisvė ir apibrėžta Lietuvos Respublikos Konstitucijos, Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo įstatymo ir aukštųjų mokyklų statutų. Aukštosios mokyklos veikia valstybės vykdo-

mosios valdžios reguliavimo ir koordinavimo srityje, tačiau visiškai savarankiškai sprendžia savo statutų numatytus vidaus gyvenimo – valdymo, studijų, mokslinės ir meninės veiklos organizavimo, finansų tvarkymo ir kitus klausimus. Aukštųjų mokyklų statutai turi įstatymo galią. Pirmasis Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo patvirtintas statutas – Vilniaus universiteto statutas. VU statutas patvirtintas 1990 metų birželio 12 dieną, vėliau buvo patvirtinti kitų Lietuvos universitetinių aukštųjų mokyklų statutai.

Akademinės savivaldos įtvirtinimas. Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, universitetinėse aukštosiose mokyklose buvo įtvirtinta akademinė savivalda. Visuotiniu slaptu balsavimu mokslo laipsnius turintys fakultetų darbuotojai renka fakultetų tarybų narius ir savo atstovus Senate. Fakultetų tarybos renka dekanus ir katedrų vedėjus, siūlo juos tvirtinti. Senatas savo ruožtu renka aukštosios mokyklos rektorių ir Senato pirmininką, tvirtina prorektorius, fakultetų dekanus, institutų direktorius, katedrų vedėjus, kitų padalinių vadovus. Tokia savivaldos forma išreiškiama akademinės bendruomenės valia; kartu visų lygių aukštosios mokyklos vadovai yra atskaitingi savo rinkėjams. Fakultetų tarybos tvirtina svarbiausius sprendimus fakultetų lygmeniu, o Senatas – viso universiteto mastu priimamus sprendimus; visuomeninės priežiūros ir globos funkcijas atlieka universiteto Taryba.

Institutų ir akademijų universitetizavimas ir naujų universitetų kūrimasis. Iki reformų pradžios Lietuva turėjo tik vieną universitetą – Vilniaus universitetą. Tik pradėjus reformuoti aukštąjį mokslą, prasidėjo buvusių akademijų ir institutų universitetizavimas bei naujų universitetinių aukštųjų mokyklų steigimas. 1989 metais buvo atkurtas Kauno Vytauto Didžiojo universitetas. Kauno politechnikos institutas ir Vilniaus inžinerinis statybos institutas 1990 me-

tais buvo pavadinti Kauno technologijos universitetu ir Vilniaus technikos universitetu (šis 1996 metais pavadintas Vilniaus Gedimino technikos universitetu). Vilniaus valstybiniam dailės institutui 1990 metais grąžintas Vilniaus dailės akademijos pavadinimas. 1990 m. buvo įsteigta Lietuvos policijos akademija, 1997-aisiais pertvarkyta į Lietuvos teisės akademiją, o 2000 metais – į Lietuvos teisės universitetą (dabar Mykolo Romerio universitetas). Vilniaus pedagoginis institutas 1992 metais tapo Vilniaus pedagoginiu universitetu, o Lietuvos valstybinė konservatorija – Lietuvos muzikos akademija. Kauno medicinos institutas iš pradžių tapo Kauno medicinos akademija, o nuo 1998 metų – Kauno medicinos universitetu; Lietuvos žemės ūkio akademija – Lietuvos žemės ūkio universitetu. 1992 metais buvo įsteigta Aukštesnioji krašto apsaugos mokykla, kurios pagrindu 1994 metais įkurta Lietuvos karo akademija, nuo 1998 metų Generolo Jono Žemaičio karo akademija. Kauno technologijos universiteto ir Šiaulių pedagoginio instituto Klaipėdos fakultetų bazėje 1991 metais įsteigtas Klaipėdos universitetas; prie jo 1995 metais prisijungė ir Lietuvos muzikos akademijos Klaipėdos fakultetai. Šiaulių pedagoginio instituto ir Kauno technologijos universiteto Šiaulių fakulteto pagrindu 1997 metais įkurtas Šiaulių universitetas. Lietuvos kūno kultūros institutas 1999 metais pavadintas Lietuvos kūno kultūros akademija. Atsirado nevalstybinės universitetinės aukštojo mokslo įstaigos – Tarpautinė aukštoji vadybos mokykla ir Lietuvos krikščioniškojo fondo aukštoji mokykla. Prie universitetinių aukštųjų mokyklų priskiriamos ir naujos susikūrusios kunigų seminarijos – Vilniaus Šv. Juozapo kunigų seminarija ir Telšių kunigų seminarija.

Binarinės aukštojo mokslo sistemos atsiradimas. Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo įstatymas įteisino binarinę aukštojo mokslo

sistemą. Universitetinės aukštosios mokyklos – universitetai ir akademijos – teikia universitetinį, o kolegijos – neuniversitetinį aukštąjį išsilavinimą. Universitetai siūlo akademių ir profesinių studijų programas. Universitetų studentai įgyja išsamų teorinį išsimokslinimą; universitetuose atliekami fundamentalieji ir taikomieji moksliniai tyrimai, dirba dėstytojai moksininkai. Kolegijos siūlo neuniversitetinių profesinių studijų programas, orientuotas į konkrečią praktinio ar technologinio pobūdžio profesiją. Studentai rengiami konkrečiai praktinei veiklai; kolegijos dalyvauja mokslo ir technologijų plėtros veikloje, jose dirba dėstytojai, turintys praktinės veiklos patirties.

Aukštojo mokslo įstaigų skaičiaus didėjimas. Prieš atkuriant nepriklausomybę Lietuvoje veikė 12 aukštųjų mokyklų. Per penkiolika metų aukštųjų mokyklų skaičius išaugo iki 48. Mokslo ir studijų departamento duomenimis, 2004 m. balandžio mėn. Lietuvoje buvo 31 valstybinė (15 universitetinio tipo ir 16 kolegijų) bei 17 nevalstybinių (6 universitetinio tipo ir 11 kolegijų) aukštojo mokslo institucijų. Taigi aukštųjų mokyklų skaičius išaugo keturis kartus. Jos pasižymi didele įvairove – aukštosios mokyklos labai skiriasi savo dydžiu, dislokacija, veiklos pobūdžiu, studentų ir studijų programų skaičiumi, studijų organizavimo formomis ir kt.

Studijų pakopų atsiradimas. Vietoje tarptautinių laikotarpių vyravusių vientisųjų studijų Lietuvoje buvo įteisinta triapakopė studijų sistema. Universitetinėse aukštosiose mokyklose gali vykti vienos, dviejų ir trijų pakopų studijos, kurias sėkmingai baigus suteikiama atitinkamai bakalauro, magistro arba jiems prilygstantys kiti kvalifikaciniai laipsniai ir daktaro mokslo laipsnis. Kvalifikaciniai laipsniai nusako išsilavinimo ir profesinės kvalifikacijos lygį ir suteikia teisę studijuoti aukštesnėje studijų pakopoje arba imtis profesinės veiklos.

Mokamų studijų plėtra ir aukštojo mokslo komercializacija. Tarybiniais metais studentai už studijas nemokėjo. 1991 metais atsirado ir kasmet daugėjo studentų, studijuojančių savo lėšomis. 1995–1996 mokslo metais pagrindinėse studijose savo lėšomis studijavo tik 7,6 proc. studentų, 1998–1999 metais – jau 21 proc., o magistrantūroje tais pačiais metais už studijas mokėjo 16 proc. studentų (Statistikos departamentas, 2002). 2002–2003 mokslo metais už studijas mokėjo 39 proc. visų pagrindinių universitetinių studijų studentų ir 44 proc. magistrantų. Kolegijose savo lėšomis studijavo 45 proc. studentų (Statistikos departamentas, 2003). Taigi mokančių už studijas studentų skaičius ir toliau sparčiai didėja ir beveik susilygino su valstybės lėšomis studijuojančių studentų skaičiumi. Savo lėšomis studijuojantys studentai verčia aukštąsias mokyklas vis labiau orientuotis į komercinį veiklos modelį. Tarybiniais metais aukštosios mokyklos buvo visiškai išlaikomos valstybės. Nepriklausomybės laikotarpiu ne tik atsirado privačių aukštųjų mokyklų, bet ir valstybiniai universitetai buvo priversti patys uždirbti lėšas. Kai kuriuose universitetuose uždirbamų lėšų lyginamoji dalis pastaruoju metu yra santykinai didelė. Pavyzdžiui, 2002 metais 26 proc. visų KTU lėšų sudarė pajamos už teikiamas paslaugas; tais pačiais metais 28 proc. visų VU lėšų sudarė nebiudžetinės lėšos. Už paslaugas gautos lėšos 2002 m. sudarė trečdalį visų VPU lėšų (Vilniaus pedagoginis universitetas, 2003).

Studentų skaičiaus didėjimas. Daugiausia studentų tarybiniais metais buvo apie 1980 m. – tada jų skaičius viršijo 70 tūkstančių (Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, 1999). 1990 metais Lietuvoje buvo 67,3 tūkst. studentų. Nuo 1990 metų iki 1994 metų studentų skaičius nuolat mažėjo. 1994 metais Lietuvoje buvo 51,5 tūkst. studentų. Paskui studentų skaičius pradėjo didėti ir 1997 metais pa-

siekė 1990 metų lygį (Mokslo ir studijų departamentas, 2002). 2002–2003 mokslo metais Lietuvos universitetuose jau mokėsi apie 119,6 tūkstančių studentų, o kolegijose – 26,2 tūkstančiai, taigi iš viso – beveik 146 tūkstančiai studentų. Tokio studentų skaičiaus Lietuvoje dar niekada nėra buvę. Vien nuo 1995–1996 mokslo metų iki 2002–2003 mokslo metų studentų skaičius visose studijų pakopose išaugo daugiau nei du kartus (Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, 2003). Tūkstančiui Lietuvos gyventojų 2002 m. rudenį teko 46 studentai. Tai vienas iš aukščiausių rodiklių Europoje.

Studijų tipų ir formų įvairovės plėtra. Dabar studentai gali rinktis nuosekliąsias arba nenuosekliąsias studijas. Nnuosekliosios studijos vyksta pagal aukštųjų mokyklų parengtas programas. Asmuo, baigęs nuosekliųjų studijų programą, įgyja kvalifikacinį laipsnį ir (arba) profesinę kvalifikaciją. Nnuosekliai gali būti studijuojami atskiri dalykai ar jų ciklai, skirti tobulinti ar keisti asmens profesinę kvalifikaciją, taip pat plėtoti profesinį ar bendrąjį jo išsilavinimą. Asmeniui, baigusiam nnuosekliąsias studijas, išduodamas akademinis pažymėjimas. Asmeniui, studijavusiam nnuosekliai, tačiau surinkusiam pagal atitinkamą studijų programą reikiamą skaičių kreditų taip pat gali būti suteikiamas aukštasis išsilavinimas (kvalifikacija) (Mokslo ir studijų departamentas, 2002). Nnuosekliosios studijos, vykdomos aukštojoje mokykloje, gali būti universitetinės ir neuniversitetinės. Universitetinės studijos – nnuosekliosios studijos, sudarančios sąlygas asmeniui įgyti teoriniu pasirengimu ir moksliniais tyrimais grindžiamą aukštąjį išsilavinimą ir kvalifikaciją, taip pat mokslo laipsnį. Neuniversitetinės studijos – vienos pakopos, į praktinę veiklą orientuotos profesinės studijos aukštojoje mokykloje, sudarančios sąlygas įgyti taikomaisiais moksliniais tyrimais ir (ar) taikomąja moksline veikla grindžiamą profesinę

kvalifikaciją (Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo įstatymas, 2000).

Studijų internacionalizavimas. Tarybiniais metais tarptautinis akademinis bendradarbiavimas buvo labai suvaržytas. Nedaugelis dėstytojų galėjo dalyvauti konferencijose ir stažuotėse užsienyje, o studentų mainų beveik nebuvo. Atgavus nepriklausomybę, studijų internacionalizavimas vyko labai sparčiai. Lietuva įsitraukė į pagrindines Europos Sąjungos aukštojo mokslo programas. 2001–2002 mokslo metais apie 1260 Lietuvos studentų buvo išvykę dalyvinti studijų užsienio aukštąsias mokyklas, o Lietuvoje studijavo beveik 700 užsienio piliečių (Statistikos departamentas, 2003). Lietuvos studentai daugiausia studijavo Vokietijoje, Švedijoje, Suomijoje ir Danijoje. Į Lietuvą daugiausia atvyksta studijuoti Azijos ir Europos šalių studentai. Dauguma Lietuvos studentų ir dėstytojų naudojami Europos Sąjungos SOCRATES / ERASMUS programa, skatinančia studentų ir aukštųjų mokyklų personalo mobilumą.

Akademinės didaktikos raida

Struktūriniai ir funkciniai pokyčiai neišvengiamai vertė keisti studijų formas ir turinį, t. y. pastebimi dideli pokyčiai akademinės didaktikos srityje. Kai kurie svarbiausi pokyčiai:

Vykstant aukštųjų mokyklų universitetizacijai, pagausėjo universalių ir integruotų kursų. Universitetinėse aukštosiose mokyklose pirmojoje pakopoje dėstomas bendrųjų humanitarinių ir socialinių disciplinų blokas. Visų studijų metu stengiamasi vengti pernelyg siaurų specializacijų; net ir antrojoje studijų pakopoje reikalaujama dėstyti ne palyginti mažos apimties specialius kursus, bet integruotus trijų, keturių kreditų ar didesnės apimties kursus. Todėl dėstytojai, skaitydami paskaitas, negali apsiriboti konkrečia jiems gerai žinoma ir tyrinėjama sritimi, o privalo rengti platesnės apimties universalesnius kursus.

Gerokai padidėjo studijų formų ir turinio pasirinkimo galimybės. Dėstytojams tenka vis lanksčiau taikyti įvairias darbo su studentais formas. Studentai vis dažniau renkasi vakarines ir neakivaizdines studijas, plėtojamas modulinis ir nuotolinis mokymas. Studentai gali rinktis alternatyvius arba laisvai pasirenkamus kursus, todėl dėstytojams vis sunkiau iš anksto planuoti darbo krūvį – neišku, ar studentai pasirinks jo siūlomus kursus arba kursinių darbų temas, kiek susirinks studentų neakivaizdininkų grupių ir ar apskritai pavyks jas suformuoti, kt.

Vis daugiau dėmesio skiriama studentų savarankiškam darbui. Labai pagausėjus studentų, dėstytojai vis mažiau laiko gali skirti paskaitoms, seminarams ir individualiam darbui su studentais. Studentai nemažą dalį užduočių turi atlikti savarankiškai, o dėstytojai turi skirti laiko savarankiško darbo užduotims suformuoti bei patikrinti studentų atliktą darbą.

Paskaitų metu dėstytojams tenka dirbti su vis gausesne studentų auditorija. Didėjant studentų grupėms, keičiasi auditorinių užsiėmimų pobūdis – vienaip dirbama su 20–30 studentų, kitaip – su 100 ir daugiau studentų auditorijomis. Atsakymai į klausimus ir diskusijos su studentais didelėje grupėje pasižymi sava specifika. Kai kurie grupės darbo ir debatų metodai didelėje auditorijoje turi būti modifikuojami arba tiesiog tampa nepritaikomi.

Padidėjo studentų reiklumas dėstytojams. Atsirado studentams atstovaujančių organizacijų, ginančių jų teises. Dėstytojams tenka vis labiau atsižvelgti į studentų poreikius; atsižvelgti į skundų ir apeliacijų galimybę. Sykiu pastebimas vis didesnis studijų proceso formalizavimas. Kurso pradžioje iš dėstytojų reikalaujama pateikti kurso programą, literatūros sąrašą, aptarti atsiskaitymų eigą ir formas, išaiškinti vertinimo kriterijus ir kt. Dėl didesnio vertinimo objektyvumo ir egzistuojančios apeliacijų galimybės vis labiau atsisakoma

įskaitų ir egzaminų laikymo žodžiu; daugelyje aukštųjų mokyklų studentų darbai turi būti nustatytą laiką saugomi katedrose.

Vis didesnę studentų dalį sudaro suaugusiųjų auditorija. Išaugo andragogikos, t. y. suaugusiųjų mokymo, žinių svarba. Suaugusieji mokosi kitaip negu tik studijų metu dvidešimties metų sulaukęs jaunimas. Šių studentų suvokimas ir motyvacija skirtingi; jie teikia pirmenybę kitiems mokymo ir mokymosi metodams; jie turi galimybę reflektuoti ir mokymosi procese panaudoti įgytą gyvenimo patirtį bei išsiugdytus praktinio darbo gebėjimus.

Atsiradus visą studijų kainą mokančių studentų, vis labiau ryškėja aukštųjų mokyklų kaip švietimo paslaugas teikiančių organizacijų paradigma. Dėstytojams vis dažniau priskiriamos mokymo paslaugų teikimo funkcijos; o studentus, ypač mokančius už studijas, tenka traktuoti kaip savo klientus. Atitinkamai keičiasi ir bendravimo pobūdis, formuojasi naujas požiūris į studentus, jų mokymosi reikmių tenkinimą.

Didėja studijų internacionalizavimas. Dėstytojams vis dažniau tenka dirbti su užsienio studentais, neretai tenka skaityti paskaitas (ne tik užsienyje, bet ir Lietuvoje) užsienio kalba. Tokiais atvejais dėstytojai, dirbdami akademinį darbą, turi ne tik puikiai mokėti užsienio kalbą, bet ir neišvengiamai atsižvelgti į egzistuojančius kultūrų skirtumus.

Studijų procesui vis didesnę įtaką daro informacinių ir telekomunikacinių technologijų plėtra. Atsirado internetas ir elektroninis paštas, įvairialypė terpė, nuotolinio mokymo įranga ir kt. Dėl to mažiau aktualus tampa paskaitų, anksčiau buvusių bene vienintele žinių perteikimo priemone, lankymas. Vis dažniau studentai kreipiasi konsultacijų ir atsiskaito už savarankišką darbą elektroniniu paštu, o paskaitos iliustruojamos ir papildomos, naudojantis šiuolaikinių telekomunikacinių technologijų teikiama galimybėmis.

Kadangi į aukštąsias mokyklas įstoja vis daugiau studentų, ir ne tik pačių gabiausių, studijų turinį tenka perteikti paprasčiau ir suprantamiau, kartu stengtis išlaikyti reikiamą studijų kokybės lygį. Šiandien dalis aukštosiose mokyklose studijuojančių studentų prieš 10 ar 15 metų tikrai nebūtų peržengę aukštosios mokyklos slenkščio. Dabar jie – visateisiai akademinės bendruomenės nariai, ir dėstytojai privalo prisitaikyti prie jų iš mokyklos atsineštų žinių ir turimų gebėjimų lygio.

Akademinės veiklos įvaizdžio problemos

Tad kas gi liko nepasikeitę, dėl ko nemažai daliai visuomenės atrodo, kad dėstytojai tebedirba su studentais taip, kaip dirbo prieš kelis dešimtmečius? Tokį įvaizdį, mūsų manymu, formuoja keletas pagrindinių veiksnių:

Visai arba beveik nepasikeitė fizinės mokymosi sąlygos. Aukštosios mokyklos su retomis išimtimis išikūrusios tose pačiose, kaip ir tarybiniais metais, patalpose; menkai atnaujinaamos auditorijos, laboratorijos ir jų įranga; studentai priversti apsisotiti nugyventuose bendrabučiuose ir pan. Išorinė aplinka tampa vis reikšmingesniu aukštojo mokslo įvaizdžio formavimo veiksniumi.

Mažai pasikeitė dėstytojų kontingentas. Dėstytojų korpusas atnaujinamas lėtai, jau daugiau kaip dešimtmetį vyksta nuolatinis akademinio personalo senėjimas, todėl dažnai susidaro įspūdis, kad aukštosiose mokyklose dirba vis tie patys dėstytojai, kurie, išorinių stebėtojų supratimu, tebeskaito tuos pačius prieš dešimtmečius parengtus kursus. Tai, kad nėra pastebimos kartų kaitos, padeda formotis įvaizdžiui, kad aukštojo mokslo sistemoje ryškesnių pokyčių nevyksta.

Tam tikra dalis dėstytojų, negalėdami iš esmės pakeisti savo darbo pobūdžio, apsiriboja

paviršutiniškomis, išorinėmis korekcijomis. Spartūs pirmiau minėti aukštojo mokslo pokyčiai ir dažnai besikeičiantys reikalavimai vargina dėstytojus. Jie nespėja, o kartais ir nebepajėgia atnaujinti savo darbo iš pagrindų, todėl pasitenkina kosmetiniais skaitomų kursų taisymais: pakoreguoja pavadinimą, atnaujina literatūros sąrašą, atsiskaitymą žodžiu pakeičia rašytiniu ir kt. Deja, tokių dėstytojų atsisakyti sunku dėl aukštosios mokyklos autonomijos ypatumų bei dėl norinčių juos pakeisti stygiaus, o vis dėlto ši mažuma daugiausia formuoja neigiamą aukštojo mokslo įvaizdį visuomenėje.

Jeigu iš esmės tą patį tradicinį turinį dėstytojas dėstytu, stovėdamas visiškai atnaujintoje auditorijoje ir pasitelkdamas šiuolaikines technologijas, galėtume manyti, kad nusiskundimų dėl moraliai pasenusių paskaitų būtų gerokai mažiau. Kitaip sakant, svarbų vaidmenį formuojant visuomenės nuomonę vaidina apie dėstytojų darbą susikuriamas įvaizdis, kuris visai nebūtinai rodo tikrąją padėtį.

Neigiami aukštojo mokslo plėtros padariniai

Tačiau yra kitų realių pokyčių sukeltų problemų, kurios iš tiesų gali turėti ilgalaikių neigiamų

padarinių aukštojo mokslo raidai. Paminėsime tik keletą svarbesniųjų:

Aukštasis mokslas prarado dalį turėto statuso ir aukšto įvaizdžio visuomenėje, kadangi iš elitinio tapo masiniu. Kaip teigia Altbach (1999), daugelyje pasaulio regionų aukštojo mokslo masiškėjimo pradžia laikytinas dvidešimtojo amžiaus septintasis dešimtmetis. Vidurio ir Rytų Europoje, taip pat Lietuvoje, šis procesas prasidėjo tik po komunistinių režimų žlugimo. Pasak Trow (1973), aukštasis mokslas laikytinas elitiniu, kai aukštosiose mokyklose mokosi apie 5 proc. visos amžiaus kohortos, masiniu – kai mokosi 20–30 proc., ir universaliu – kai šis skaičius viršija 30 proc. ribą. Lietuva 20 proc. ribą pasiekė 2000 metais, kai aukštojo išsilavinimo siekė kas penktas 19–25 metų jaunuolis (Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, 2002). Be abejo, masinė produkcija niekada nebus vertinama taip, kaip vertinama elitinė produkcija. Dėl tapimo masiniu keičiasi ir kai kurie esminiai aukštojo mokslo bruožai. Gudaitytė (1998) nurodo bruožus, kuriais elitinis aukštasis mokslas skiriasi nuo masinio:

<i>Nr.</i>	<i>Elitinio aukštojo mokslo bruožai</i>	<i>Masinio aukštojo mokslo bruožai</i>
1.	Elitinis aukštasis mokslas ugdė visuomenės elitą ir buvo tam elitui skirtas	Masinio aukštojo mokslo akirytyje – visa visuomenė, kuri savo ruožtu daro įtaką aukštajam mokslui
2.	Elitinis aukštasis mokslas savo ištakose akcentavo laisvuosius menus ir rengė tik kai kurių išskirtinių profesijų atstovus: teisininkus, dvasininkus, medikus	Masinis aukštasis mokslas siekia patenkinti rinkos poreikius ir parengti įvairiausių profesijų žmonių
3.	Elitinis aukštasis mokslas buvo orientuotas į tradicinį studentą – stacionariai studijuojantį jauną žmogų, siekiantį aukštojo mokslo diplomo	Masinis aukštasis mokslas siekia aprėpti kuo įvairesnius visuomenės sluoksnius, stengdamasis patenkinti visuomenės nuolatinio mokymosi poreikius
4.	Elitinis aukštasis mokslas pripažino vienintelę unitarinę universitetų sistemą	Masinis aukštasis mokslas pasižymi sistemų bei institucijų įvairove
5.	Elitinis aukštasis mokslas savo pagrindine funkcija laikė kurti fundamentalias mokslo žinias	Masinis aukštasis mokslas atlieka tris pagrindines aukštojo mokslo funkcijas – kurti, platinti, taikyti mokslo žinias ir plėtoti švietėjišką veiklą
6.	Dėl aukštojo mokslo uždaramo aukštojo mokslo kokybė buvo nediskutuotina	Masiniam aukštajam mokslui būdingas aukštojo mokslo kokybės nustatymo poreikis

Keičiantis aukštojo mokslo bruožams, neišvengiamai turi būti peržiūrėti ir aukštojo mokslo vertinimo bei analizės kriterijai.

Akademinė karjera tapo mažiau patraukli, kadangi dėstytojo profesija nebėra prestižinė ir yra palyginti menkai apmokama. Aukštosios mokyklos nebeatpažįja patraukti ir išlaikyti geriausių specialistų, o turimas dėstytojų kontingentas nenumaldomai sensta. Kaip teigia Bruzgelevičienė (2001), per dešimtmetį neįvyko esmingesnės dėstytojų kartų kaitos. Tačiau, jei atskaitos tašku paimsime vidutinį statistinį Lietuvos aukštosios mokyklos dėstytoją ir statistinį studentą, būsimė priversti konstatuoti, kad šiandien, palyginti su praėjusiu dešimtmečiu, mažiau talentingi ir vyresnio amžiaus dėstytojai dėsto mažiau gabiems ir vyresniems studentams. Ryskėja „generacijos duobė“, t. y. pastebimas 30–50 metų žmonių aukštosiose mokyklose trūkumas. Žinoma, tai ne vien Lietuvos problema. Akademinės karjeros patrauklumo silpnėjimo ir santykinio dėstytojų atlyginimų mažėjimo tendencija pastebima daugelyje šalių (Altbach, 1999).

Dėl didėjančios studijų formų įvairovės ir dėstytojų kvalifikacijos problemų atsirado būtinas diegti išorinės ir vidinės studijų kokybės laidavimo sistemas. Tai susiję tiek su papildomomis išlaidomis, tiek su tolesniu aukštojo mokslo formalizavimu ir biurokratizavimu. Ryškus kokybės vertinimo sistemų gausėjimas pamažu sukelia paradoksišką situaciją, kai dėstytojas nebeturi kada galvoti apie skaitomų kursų kokybės gerinimą, nes visą laisvą laiką yra priverstas skirti pildyti įvairių kokybės vertinimo institucijų siunčiamus formularius, rašyti savianalizes bei kitiems su tiesiogine dėstytojo veikla nesusijusiems darbams.

Dėl lėšų stygiaus aukštosios mokyklos vis labiau verčiamos pačios užsidirbti pinigų ir tapti paslaugas teikiančiomis organizacijomis. Įsivyrąja ir toliau plėtojasi aukštosios mokyk-

los kaip komercinės įmonės, turinčios parduoti savo mokymo paslaugas ir mokslinę produkciją, modelis. Pasaulyje ši tendencija ypač išryškėjo dvidešimtojo amžiaus devintajame dešimtmetyje (Rinne, 1999), Lietuvoje – po nepriklausomybės atgavimo. Pasak Samalavičiaus (2003), tokia universiteto kaip paslaugas teikiančios įmonės vizija masina kai kuriuos pokomunistinės Lietuvos technokratų sluoksnio atstovus. „Jei šios tendencijos įsitvirtins, universitetai virs elementariomis industrinėmis žinių ir įgūdžių gamybos įmonėmis“ (Samalavičius, 2003, p. 140). Dėstytojai vis dažniau bus priversti traktuoti studentus kaip savo klientus, tačiau situaciją apsunkina dar ir tai, kad dėl masinio aukštojo mokslo pobūdžio aukštųjų mokyklų klientų interesai vis labiau diferencijuojasi ir tampa vis sunkiau juos tenkinti. Be to, dėl to paties minėtojo masiškumo bendra šių „klientų“ kokybė ir jų pasirengimo priimti mokymo „paslaugas“ lygis krenta.

Dėl akademinės autonomijos ir susiformavusio institucinės savivaldos modelio tapo sunku įgyvendinti aukštojo mokslo pokyčius nacionaliniu lygmeniu. Kiekviena aukštoji mokykla modernizuoja studijas ir atnaujina jų turinį tiek, kiek leidžia jų turimas vidaus potencialas. Išorinės iniciatyvos daugiausia suvokiamos kaip spaudimas ir kėsintis į aukštųjų mokyklų autonomiją, o vidinės galimybės įgyvendinti esmines permainas dažnai ribotos. Todėl aukštosios mokyklos plėtojasi kaip savitos minirespublikos, kuriose dėl visuotinio renkamo principo vis labiau įsigali politinis valdymo modelis. Siekiantys būti išrinkti akademinų padalinių vadovai turi prisiimti rinkėjų, t. y. savo darbuotojų, interesus atspindinčius įsipareigojimus, o būdami valdžioje nuolat patiria juos rinkusiųjų spaudimą. Kartais šis spaudimas perauga į viešą konfrontaciją, o pavieniais atvejais fakultetų dekanai ar katedrų vedėjai yra nušalinami nuo pareigų. Nors toks

pavojus mažiau gresia rektoriams ar prorektoriams, šie vis labiau suvokia potencialias institucinės savivaldos galias ir atsargiai žiūri į bet kokių radikalių permainų inicijavimo galimybę.

Išvados

1. Per nepriklausomybės laikotarpį Lietuvoje įvyko reikšmingų struktūrinių ir funkcinių aukštojo mokslo pokyčių.

2. Aukštojo mokslo pokyčiai neišvengiamai turėjo įtakos dėstytojų veiklos pobūdžiui, konkrečiai – akademinėi didaktikai.

3. Nepaisant įvykusių pokyčių, daliai visuomenės susiformavo menkai pasikeitusio aukštojo mokslo įvaizdis.

4. Be subjektyvių tokį įvaizdį nulėmusių veiksnių, egzistuoja ir objektyvūs veiksniai, galintys turėti ilgalaikių negatyvių padarinių tolesnei aukštojo mokslo sistemos raidai.

LITERATŪRA

1. Altbach P. G. The Logic of Mass Higher Education // Fagerlind I., Holmesland I. and Stromqvist G. (eds.) Higher Education at the Crossroads. Tradition or Transformation? Stockholm: Institute of International Education, 1999. P. 97–111.

2. Bruzgelevičienė R. Lietuvos švietimo kaita. Vilnius: Garnelis, 2001.

3. Gudaitytė D. Elitinio ir masinio aukštojo mokslo bruožai // Aukštojo mokslo sistemos ir didaktika (konferencijos medžiaga). Kaunas: Technologija, 1998. P. 51–58.

4. Lietuvos Respublikos Seimas. Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo įstatymas. <www.smm.lt/teisine_baze/docs/istatymai/VIII-1586-2.htm – 101k>

5. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija. Lietuvos aukštasis mokslas. Baltoji knyga. Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, 1999.

6. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija. Lietuvos švietimas 2001. Vilnius: Švietimo apžvalginio centro, 2002.

7. Mokslo ir studijų departamentas prie Švietimo ir mokslo ministerijos. Lietuvos aukštasis mokslas 2002. Vilnius: Justitia, 2002.

8. Rinne R. The Rise of the McUniversity // Fagerlind I., Holmesland I. and Stromqvist G. (eds.) Higher Education at the Crossroads. Tradition or Transformation? Stockholm: Institute of International Education, 1999. P. 157–169.

9. Samalavičius A. Universiteto idėja ir akademinė industrija. Vilnius: Kultūros barai, 2003.

10. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Švietimas 2001. Vilnius: Statistikos departamentas, 2002.

11. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Švietimas 2002. Vilnius: Statistikos departamentas, 2003.

12. Trow M. Problems in the Transition from Elite to Mass Higher Education // Policies for Higher Education. Paris: OECD, 1973. P. 51–101.

13. Vilniaus pedagoginis universitetas. Vilniaus pedagoginio universiteto 2002 m. veiklos apžvalga. Vilnius: VPU leidykla, 2003.

THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION AND ACADEMICAL DIDACTICS

Rimantas Želvys

Summary

The research problem, discussed in the article, is the influence of changes in higher education on the development of academic didactics. We argue that significant structural and functional changes had occurred in Lithuanian higher education during the last decade. These changes had inevitably influenced the nature of the academic work, including the didactics of higher education. However, despite a number of

significant changes, due to the reasons indicated in the article a certain part of a wider society still considers that Lithuanian higher education had hardly changed at all. Besides a number of subjective factors, there also are objective ones which have contributed to such an image and which may evoke long-term negative consequences for further development of higher education in Lithuania.

Įteikta 2004 11 10

Priimta 2005 01 14